

Miskolczi Ambrus

„A rosszak útján” (2.)

A Kárpátokon túli magyar–román kapcsolatok mérlege

A Kárpátokon túli magyarok története tesztkérdés. Értelem és érzelem tesztje, a legkülönbélebb szorongásoké. Azon lehet vitatkozni, hogy a két 1246-os oklevélben említett két kenéz, János és Farkas magyar lehetett vagy sem, hiszen elképzelhető, hogy három mai község: Ienoșești és Fărcașele, Fărcașu tőlük vette a nevét.¹ Azzal a dogmával, mely szerint a moldvai csángók nem magyar eredetűek, hanem románok, nem érdemes vitatkozni.² A sűrű csenddel, amely 1945 utáni komoly és komolytalan munkákat egyaránt jellemez, nem lehet. Azért van jó hír, megtört a csend.³

1945 előtt a Kárpátokon túli magyarok a román történetírásban nagyon is jelen voltak. Komoly történész még azt a kétes hitelű oklevelet is hitelesnek tartotta, mely szerint 1233-ban Béla herceg – a Kárpátokon túl – az Olt egyik mellékfolyójának vidékét Corlard (Korlát) ispánnak adományozta. És ez a történész annyira komolyan vette a Kárpátokon túli magyar terjeszkedést, hogy ennek megállításáért hálás volt a tatároknak, mert 1241-ben „közvetett módon mi románok nyertünk a tatárok és a magyarok összecsá-

---

1 Elekes Lajos: A román fejlődés alapvetése. *Századok*, 1940. 7–8. sz., 278–313.; 307.

2 Diaconescu, Marius: A moldvai katolikusok identitáskrizise a politika és a historiográfiai mítoszok között Esettanulmány: a román eredet mítosza. In Ilyés Sándor – Peti Lehel – Pozsony Ferenc (szerk.): *Lokális és transznacionális csángó életvilágok*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2008, 115–127. adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf434.pdf [Letöltve: 2016. augusztus 8.]

3 Rădvan, Laurențiu: *At Europe's Borders. Medieval Towns in the Romanian Principalities*. Brill, Leiden–Boston, 2010.; Balan, Bogdan-Mihai: *Caracteristici geodemografice ale comunităților de ceangăi din zona Roman-Bacău* Lucrare de licență, Universitatea din București, 2014. https://www.academia.edu/7405612/Caracteristici_geodemografice_ale_comunit%C4%83%C8%9Bilor_de_ceang%C4%83i_din_zona_Roman-Bac%C4%83u_lucrare_de_licen%C5%A3%C4%83_ [Letöltve: 2016. augusztus 9.]

pásából”.⁴ De csak óvatosan, mert felvetődhet a kérdés: ha a tatárok a magyarokat jobban irtották, mint a románokat, akkor hol lehettek ez utóbbiak, hogyan úszták meg a népirtást, mert a tatárjárás az volt a javából. (Az 1233-as adományról szóló oklevél egyébként nem maradt fenn, két átírásból ismerjük. De csak az 1311-es átírás maradt fenn, ebben az oklevélben Róbert Károly – Corlardus (Korlát) fia Miklós kérésére – megerősíti az 1233-as adományt, de nem az akkori oklevél, hanem annak 1265-ös megerősítése alapján. A kétszeres átírás nyomán az 1311-es oklevél a régi tisztségviselőket rosszul nevezi meg, nevüket is elteveszti. Ezért okkal feltételezték, hogy az Anjouk déli terjeszkedését igazoló hamisítvány készült a magyar királyi kancelláriában.⁵ Viszont Korlát nevét több román falu is őrzi Olténia déli részén és Moldvában.⁶)

Végül is a 13. századi havaselyi magyarság beolvadt a románságba. Emléket csak néhány helynév őrzi, mindenekelőtt Săcuieni megye, amelynek magyar népe talán már a teutonok terjeszkedésének részeként ment át a Kárpátokon túlra. Ezt a megyét az 1844-es években átnevezték. Mára csak a régi moldvai magyarságnak maradtak fenn a leszármazottjai. Aki pedig ismerte a terepet, ezt nem tagadta, legfeljebb abban térnek el a nézetek, hogy a tatárjárás előtt, esetleg már a 12. században vagy a 14. század derekán telepedtek meg magyarok egészen a Szeret völgyéig, és a moldvai államalapítás előtt a Szeretig terjedt a magyar királyi hatalom.⁷ A helynevek tanúskodnak erről. Északon Baia (Moldvabánya) város nevének eredete a magyar bánya, annak ellenére, hogy az alapítók feltehetően elsősorban németek lehettek. Bacău Bákóból (bakó) származik, Totruș (a település és a folyó) neve a magyar Tatrosból. (A név eredete Tatáros, és a tatárok emlékét idézi, vagy tatár lakosokat vagy tatárok által hozott szolgálakosokat.⁸) Ezen a vidéken egész sor hegynév átkerült a román nyelvbe, többek között Moldva legjelentősebb

4 Giurescu, C.C.: i. m. 323, 326.

5 Iorga: *Istoria românilor*. Vol. III. Id. kiad. 105, 116, 144.

6 Lükő Gábor: Havaselve és Moldva népei a X–XII. században. *Ethnographia*, 1935, 90–105.; 98.; Iordan: i. m. 451.

7 Rosetti, Radu: Despre unguri și episcopiile catolice din Moldova. *Analele Academiei Române, Istoria*. 27/1905, 247–321. (Magyar fordításban: Rosetti, Radu – Arens, Meinol – Bein, Daniel – Demény Lajos – Miskolczy Ambrus: *Rendhagyó nézetek a csángókról*. ELTE Román Filológiai Tanszék – Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapest, 2004.; Kogălniceanu, C.: Româniile de dincoace de Carpați sub dominația Ungurilor la întemeierea Țării Românești și a Moldovei. *Arhiva*, Vol. 37, 1930. nr. 2. 90–107.; Năstase, Gheorghe I.: *Ungurii din Moldova la 1646 după „Codex Bandinus”*. Tipografia „Tiparul Moldovenesc”, Chișinău, 1935.

8 Iordan: i. m. 286–87.

hegységének nevei Ceahlău (<csahló = sasféle ragadozó madár) és a Rarău (<ráró = sólyomféle ragadozó madár),⁹ kisebb jelentőségű hegyek: Apahaos (<Apahavas), Chișavaș (<Kishavas), Micheș (<Mikes), Muieruș (<Magyaros), akár csak a legjelentősebb patakok neve: Oituz, Tazlău, Cașinu, Asău, Uzu (Ojtoz, Tázló, Kászon, Aszó, Íz). Ami a falunevet illeti, a helynévadási gyakorlat a 13–14. századra utal. A korai magyar helynevek ugyanis pusztán személynevek, később már a személynévhez hozzátették, hogy -falva, -vására, -halma. A románok viszont a személyhez fűződő nemzetség nevét adták egy-egy helységnek vagy egy-egy csoport többes számát. Ez utóbbira példa: Iași (<jászok = alánok). A moldvai Tamásfalva is Tămăși (magyarra fordítva: Tamásék). De olykor megmaradt a románban az archaikus magyar alak. A moldvai Egyedhalmából a románban Adjud lett. A Gyulából Giulești. Itt a 17. század derekán a magyarok már csak hallomásból tudtak egy Gyula nevű helyről, amelyből már akkor is csak a templom romjai maradtak, és ezért akadt, aki mendemondának vélte az egykori helységet,¹⁰ de azóta egy bojári udvarház maradványait is feltárták.¹¹ A gyula magyar katonai vezető, a máramarosi Gyula a királyi seregben való részvétele miatt kaphatta ezt a nevet. A család által birtokolt falu, magyarul Gyulafalva, ami azt jelentheti, hogy Gyula emberei, pontosabban azt, hogy Gyulától és családjától függő falu. Bukarestnek ma is van Giulești nevű negyede, amely nevét a Julești bojár családról kapta. A gyula román személynévvé válása korai magyar-román érintkezésre utal, mert a 11. században már kiment a divatból. A szó török eredetű. A románba akár a kunok vagy a besenyők nyelvéből kerülhetett. Tudunk 11. századi Gyula kun vezérről.¹² Moldvát a Gyula (Γύλα=Jula)¹³ nevű besenyő

9 Iordan: i. m. 504. (A Csalhót trák eredetűnek tartja Sorin Paliga. Lásd Paliga, Sorin: *Etymological Lexikon of Indigenous (Thracian) Elements in Romanian*. Editura Fundația Evenimentul, Bucharest, 2006, 65.

10 Benda Kálmán: A moldvai magyarok (csángók) a XVI–XVII. században. In uő (szerk.): *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, 11–13.

11 Apetrei, Cristian Nicolae: Anexele gospodărești ale reședințelor boierești din țările române (secolele XIV–XVI. *Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați*, Vol. VII, 2008, 59–74. [https://www.academia.edu/885926/_Anexele_gospod%C4%83re%C5%9Fti_ale_re%C5%9Fedin%C5%A3elor_boiere%C5%9Fti_din_%C5%A2%C4%83rile_Rom%C3%A2ne_secolele_XIV-XVI_\[Letöltve: 2016. augusztus 8.\]](https://www.academia.edu/885926/_Anexele_gospod%C4%83re%C5%9Fti_ale_re%C5%9Fedin%C5%A3elor_boiere%C5%9Fti_din_%C5%A2%C4%83rile_Rom%C3%A2ne_secolele_XIV-XVI_[Letöltve: 2016. augusztus 8.])

12 *Képes Krónika*. Id. kiad. 123.

13 Moravcsik Gyula (szerk.): *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Akadémiai, Budapest, 1988, 41.

törzs foglalta el.¹⁴ Júla az egyik 14. századvégi moldvai uralkodó, Péter tisztségviselője.¹⁵ A történelemben sok minden lehet. Viszont a moldvai magyarokról való újabb kori nagy hallgatás oka az, hogy ha már a 12. században odáig eljutottak a magyarok, akkor összeomlik a tézis, hogy csak a 13. századra népesítették be Erdélyt. Még szerencse, hogy jöttek a tatárok! – hangzik egy fokkal objektívabb részről. Persze azt is lehet hangsúlyozni, hogy „a magyar népfelések ugyanis ott, ahol megtelepült néppel találták magukat szemben, e mellett elhaladva keresték fel és szállották meg a parlagon, gazdátlanul heverő vidékeket. Hasonlóképpen lakatlanul hagyták az erdős, hegyes tájakat, még ha senki sem élt is rajtuk”.¹⁶ Ezért aztán Magyarország ezen tájait – a hegyvidékeket – a 14. században telepítő ügynökökkel, a kenézekkel népesítették be.¹⁷ Ha viszont ezt feltételezzük, akkor ebből az is következne, hogy a magyarok kelet felé való nyomulásukban, ahol más népektől lakott területre értek, tovább mentek, és így Erdély jócskán lakott volt, amikor eljutottak a Kárpátokig és azon is túl. Ez eddig – olykor morbid – historiográfiai anekdota is. Eléggé anekdota.

Nem anekdotikus a magyar jövevényszavak jelenléte a román nyelvben. És nem tájszavakról van szó, mint például az erdélyi *lepedeu*, *irtaş*, *găzduşag* vagy a Moldvában is már 1534-ben felbukkanó *feredeu*, hanem a román szókincs ma is élő – általánosan használt – szavairól.

A jövevényszavakat a magyar és a román nyelvész egyformán csoportosította,¹⁸ és ezekből néhány példa következik.

1. Udvari élet. Ma is használt a *viclean* és a *neam*. Az első a hűbérurához hűtlen vazallus jelzője. Nem véletlen, hogy a magyar *hűtlen* szóból a román ravasz jelenésű *viclean* (<ficlean <hitlean <hitlen) szó alakult ki. A román vajda (woyvoda Transalpinus) hol hűséges, hol hűtlen volt a magyar koronához, ha túl akart élni. Természetesen büntette alattvalói hűtlenségét

14 Diaconu, Petre: *Les Petchénègues au Bas-Danube*. Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1970, 35.

15 Papacostea: *Evul mediu...* Id. kiad. 37.

16 Mályusz Elemér: A magyarság és a nemzetiségek Mohács előtt. In Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. II. kötet. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1940, 105–124.; 107.

17 Mályusz Elemér: *A középkori magyarság település- és nemzetiségpolitikája*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2002.

18 Tremml, Ludwig [Tamás Lajos]: Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen. I–II. *Ungarische Jahrbücher*, 1928. 25–51.; 1929. 274–317.; Rosetti, Alexandru: *Istoria limbii române*. Vol. V. Editura Științifică București, 1966. 110–116.; Tamás Lajos: *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*. Akadémiai, Budapest, 1966.

(hitleansto, hicleşug), így ennek is szüksége volt a ravaszágra, mert ő is túl akart élni. A *neam* (<nem) nemzetséget jelentett, aztán mára már népet és nemzetet is. És a vasgárdista ortodoxia – *Scara* című lapjának egyik 1997-es számában – olyan misztikus jelentéssel ruházta fel, mely szerint a *neam* a holtak és élők közösségeként isteni küldetését hajtja végre.¹⁹ A nemes szavunk is átkerült a románba, de mára már legfeljebb egy-egy családnévben él tovább, az apród, herceg, pohárnok (paharnic) archaikus, irodalomban fellelhető szó. Fennmaradt viszont a vitéz, amely szó a magyar királyi udvarból indult útjára. Eltűnt, de nagyon is fontos és a 18. századig élő kulcsszava a régi életnek az *uric* (<örök) örökbirtok, adómentes adománybirtok. Él a *ban* (<bán), mint olténiai bán, de a 16. században a megyefőnököt is bännak neveztek, és csak később váltotta fel az ugyancsak magyar eredetű *pârcolab*, amely a porkolábból származik, ez pedig a német *Burcgrâve* (várparancsnok)ból.

2. Városi és falusi élet. *Oraş* < város – ehhez nem kell magyarázat. Legfeljebb annyi, hogy általános történelmi vélekedés szerint olyan moldvai városok, mint a moldvai Baia (Moldvabánya) és Bacău (Bákó) vagy a havaselvi Câmpulung (Hosszúmező) már az államalapítás előtt léteztek. A település élén álló bírót (*birău* < bíró) választottak, valamint a mellette működő 12 tagú tanácsot. Ez az önkormányzati szerveződés a román vajdaságok közép-európaias fejleménye. Akárcsak maga a szó: *pârgar* (<polgár) már kihalt, de a szó útja a németek szerepét jelzi a városi világ térhódításában, hiszen a magyar polgár szavunk a német *bürger*ből ered. A *bürger* fallal kerített település (*Burg*) lakója. A moldvai és havaselvi városok között viszont egy sincs, amelyet fallal vettek volna körül. Legfeljebb olyan város, mint Szucsáva (Suceava), amely a vajdai erődítmény alatt feküdt. (A várost a moldvai krónikás hagyomány szerint magyar szűcsök alapították, ezért újabban Szőcsvásárnak is nevezik.) A városok élén álló polgármestert, előljárót gyakran şoltuznak nevezik, amely magyarul soltész, a szó eredete német: Schulteiss = községi előljáró vagy olyan vezető, aki a letelepedést megszervezte. (A városok előljáróit mind német eredetű szavakkal illették: Graf vagy Vogt.) Jellegetes moldvai szó a *răzeş*, amely szabadparasztot jelöl. A magyar *részes*ből származik, a részes társbirtokos, mert a faluközösség egyenjogú törzsökös tagjai egyaránt részesedtek a falu határából. Magyar eredetű a *megieş* < megyés, azaz valakivel határos szabad birtokos, de aztán a szabadparasztok egy részének jobbágyosba kerülésével a szó is deklaszszálódott, jobbágyot jelölt, és felváltotta az ugyancsak szomszédot jelentő

---

19 Garde, Paul: *Balkáni beszéd: szavakról és emberekről*. Kairosz, Budapest, 2008, 63.

latin eredetű *vecin*. Járadéka: a tized, a magyar dézsmából lett *dijmă*. Lakni > *locui*, lakás > *locaș, lăcaș*, ez a szó a szent jelzővel viszont templom (*sfânt locaș*). Ezt a kifejezést ma is használják. Ma is élő a *hotar* (<határ), akár a *heleşteu*, amelyben nem nehéz felismerni a halastót, de a krónikás, Dimitrie Cantemir, aki nem tudott magyarul, dák eredetűnek vélte. Oltani, mármint fát oltani ma *altoi*, korábban *oltai, oltăni* stb. főnévként pedig oltványt jelent. A magyar *holdból* lett a román *holdă*, megművelt földterület. A fejlettebb földművelésre utaló *nyomás* szavunk az *imașban* él tovább, de megműveletlen földet jelöl. (A *nyomás* magyarul viszont periodikusan művelt és pihentetett területet jelentett.) A vasekét, illetve az ekevasat a kormányból *cormannak, cormană*-nak nevezik. A gabona mértékegysége – a román nyelvterületen *mierță* (<mérce). A magyar gazdából lett a román *gazdă*, és a sors iróniája érvényesül akkor, amikor egy-egy nekivadult román lélek elmagyarazza a magyarnak, hogy ki a gazda a saját országában.

3. Kereskedelem, ipar. A kulcsszó: *marfă* = áru. Eredete a magyar *marha*. Hatalmas érték a földművelés világában. Jelzi ezt az is, hogy a *feudum* = hűbérbirtok is a német *Vieh* = marha szóból származik. Nyugaton is nem egy helyt a marha sokáig váltópénz, a gazdagság mértéke.²⁰ Az egyházi ünnepek alkalmával tartott vásár a búcsú, ebből lett a *bâlcui*. Az áruforgalomhoz kapcsolódnak: *cheltui* (<költeni), *vamă* (<vám), *majă* (<mázsa), *bani* (<báni dénár, a horvát bán által vert pénz). A polgárhoz hasonlóan a német Meisterből lett mester szavunk ment át a románba: *meșter*. Minden nagy és kis üzletet a végén megáldottak áldomással (és italozással), és tesszik a mai napig, ez az *aldămaș*. Ilyen nevű helység ma is található Bákó mellett. *Șalgău, șaugău* a sóvágóból jött, Tatros mellett volt is egy jelentős sóbánya.

4. Jog. Az *aldămașt* hajdan jogi aktusként tartották számba. További – ma már archaikus – jogi kifejezések: *chezaș* (<kezes), *sodăș* (<szovados<szavatos), *tâlhar* (<tolvaj), *pârăș* (<peres).

5. Hadi élet, háború. A már említett *viteaz* (vitéz), *căpitan* (kapitány) mellett már csak a *pușcă* (puska) élő szó. *Cordă* (kard), *crăstoș* (keresztes) kikopott a használatból.

6. Egyéb. *Bântui, făgădui, gând, chip* (<bántani, fogadni, gond [gondolat], kép) ma is élnek, akárcsak a *mântui* (<menteni). Ez utóbbi a *Mi Atyánk* ama fordulatában él, hogy „szabadíts meg a gonosztól”. Egyébként ebben az imában a szláv *ispită* (kísértés) és *greșiți* (ellenünk vétkezők) mellett a harmadik idegen eredetű szó, a többi mind a latinból jött.

20 Le Goff, Jacques: *La civilisation de l'Occident médiéval*. Arthaud, Paris, 1964, 54.

A szavak önmagukért beszélnek, és ezt sokféleképpen lehet lefordítani. A szavak eredete és útjának nyomon követése alap lehet ahhoz, hogy magyar kultúrfőlényről lehessen beszélni, ahogy a magyarral szembeni németről is, és aztán a kultúrlejtőről. Ennek reakciója a szófejtés mellőzése. Viszont a szavak egyértelműen jelzik az együttélés szintjeit, és azt, hogy a magyar nyelvű közeg a nyugati fejlődés elemeit közvetítette, adta tovább. A lényeg: *beľșug* < bőség. De nem ez jellemezte a korabeli életet. Az inkább *cu chiu și vai* [kínnal és jajjal (*chiu*<kin, *vai*<vae latin)] folyt tovább. A nép adózott, *birt* (<bér) fizetett a hatalomnak, a harcosok pedig – ha rájuk mosolygott a hadi szerencse, győztek, a győzni ige ugyancsak magyar eredetű *birui* (<bírní). Iorga találóan választotta meg a 14–17. századi román történelmet tárgyaló köteteinek az alcímét: „Alapítók”, „Lovagok”, „Vitézek”. A valóságos és mitikus alapítók közül Basarab neve kun, Bogdan szláv, Dragoș esetében a szláv eredetű Drag névhez magyar képzőt (-os) fűztek. Lackó (Lațcu) vajda neve egyértelműen magyar, a tatárok ellen oly sikeres Lackfi székely ispánéra emlékeztet. A Lațc (Latzk) névvel egyébként Máramarosban is éltek, éspedig a már említett Stanislaus egyik dédunokája, ennek testvére pedig Dragus névre hallgatott.²¹

*

Foglaljuk össze, mit tettek eddig az alapítók, és művük miként szilárdulhatott meg!

A román államok „természetes bölcsője” Erdély – hangsúlyozza a kiváló román történész Gheorghe Brătianu.²² Valójában Magyarország volt az, pontosabban annak integrált és egyben önálló életet élő román régiói, amelyeknek vezetői közül jó néhányan önállósulni akartak. És egymással is szembekerültek, mint Máramarosban Bogdán és Drágos családja. Ezek számára a honi vajdaság már túl szűk volt. Kétfelé terjeszkedtek, Drágos családjából Szász fia Drág az egyik legjelentősebb középkori magyar család, a Drágfiak alapító őse.²³ Bogdán olyan országalapító lett, mint a havaselvi Baszaráb, akinek apját olykor azzal a Fekete Ráduval azonosítják, aki Foga-

21 Fekete Nagy – Makkai: i. m. 67.

22 Brătianu, Gheorghe: *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*. Institutul de Istorie Universală “Nicolae Iorga”, București, 1945, 111.

23 C. Tóth Norbert: Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása. A család vázlatos története 1365–1424 között. Hegyi Géza – W. Kovács András (szerk.): *A Szilágy-ság és a Wesselényi család (14–17. sz.)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2012, 135–166.

rasból indult volna a hatalom megszerzésére, és fia csak az ő örökségét vette át. A moldvai és havaselvi román vajdának sikerült az, ami a magyar báróknak nem sikerülhetett. Ezek a magyar bárók kiskirályként élhettek uradalmi központjaikban, utánozták a király udvartartását, dacoltak a királlyal, királyt csináltak, vagy szerettek volna. Például Kán László erdélyi vajda is, aki rátette a kezét a koronára, de már saját fejére nem merté feltenni. Ilyesmire egyetlen oligarcha sem vállalkozott, és elszakadásra sem, mert nem tudták volna mivel legitimálni hatalmukat. A két román vajdaság területét is a magyar király sajátjának tekintette, amikor címei közé felvette a *Cumania* királya címet is, továbbá Havaselvét csak „havasokon túli földünknek” (*terra nostra transalpina*) nevezte. A Kárpátokon túli területek integrálására a királyi hatalomnak már nem volt elég ereje, nem tudott társadalmi bázist kiépíteni, a román vajdák pedig hatalmukat Bizánccal tudták legitimálni.

Az uralkodói hatalom viszont azzal legitimálja önmagát, hogy Isten kegyelmére hivatkozik, hiszen abban a világban minden hatalom Istentől ered. De hogy ezt elmondhassa egy uralkodó, ahhoz a két nagy egyházfő valamelyik beleegyezése és áldása kell. És aztán a király országának határa addig terjedt, ameddig hatalma. Ezért a 13. század közepéig nem létezett „vonalszerűen kialakult magyar határ, mert nem élt olyan államfogalom a kor tudatában, mely a királyi jogon túl a királyt, a népet és a földet magában foglalta volna”.²⁴ A Kárpátok vonalán kialakuló határok, amelyek a tatárjárás után húzódtak vissza, aztán – Makkai László találó kifejezésével élve – „vérző határok”-nak bizonyultak, mert magyarokat magyaroktól és románokat románoktól választottak el.²⁵ De akkor ez kit érdekelt? Az 1940 tájáról visszatekintő történész jól megrajzolta a középkori és a modern világ közötti különbséget: „Nép és állam, társadalom és művelődés ma mindenütt kölcsönösen szoros, szétválaszthatatlan egység részei, s a nemzeti közösségek hatalmuk fokozását, erejük megnövekedését várják attól, ha valami módon a kapcsolatot még szorosabbra fűzhetik a négy tényező között. Ami ma oly nyilvánvaló, az a középkor végén korántsem volt természetes. Velence valószínűleg nagy hatalom, noha az államterület, az őt körülvevő vidék, amelyet a magáénak nevezhetett, hátvédnek is alig volt elég; az utolsó keleti hódító nép, a török, került minden kapcsolatot az alattvalóivá tett népekkel; a társadalom – a hűbériség és rendiség szellemének megfelelően – a tömegeket a maga keretein kívül állóknak tekintette, a művelődés pedig annyira exklu-

24 Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, [1947], 102.

25 Makkai László: *Magyar-román közös múlt*. Teleki Pál Tudományos Intézet, Budapest, 1948, 28.

zív, hogy nyelve sem nemzeti, hanem az antik emlékekből táplálkozó latin. Mintha csak mindannak az ellenkezője érvényesült volna, amit ma modernnek szokás nevezni.”²⁶

Az emberek a hatalomhoz igazodnak, de a viszonyrendszer azért koronként változik. A román országalapítók között nemcsak a hagyomány tart számon magyarokat. Az 1420-as években a vajda főemberei (a „pánok”) között magyar nevűeket is találunk, mint – a szlávból magyarosan átírva – Damakus, Lackó Boc, Miklous, Korlát.²⁷ (Az első moldvai – egyébként latin nyelvű – oklevélben, amellyel Péter vajda Szeret városának vámjövendelmeit átengedte a katolikus Keresztelő Szent János templomnak, az egyik tanú „Jula úr”, másként Gyula, de ezt a nevet máramarosi román kenézek is felvették.²⁸) Feltételezhető, hogy amikor Drágos és Bogdán meghasonlottak, a moldvai magyarok – honfoglaló harcosok és egyszerű földműves, városi közösségek – ez utóbbival tartottak. Csakhogy a moldvai és havaselvi „román társadalomalakulás nem kedvezett a középrétegek csoportos emelkedésének, kisenemesi, polgári »rend«-ek éppúgy nem keletkezhetek román földön, mint sajátos szokásjoggal bíró, autonóm „nemzetek” (vö. az erdélyi székelyek vagy szászok); az egyetlen emelkedési lehetőség a vajdai tisztviselők sorába való bejutás volt,”²⁹ és úgy hasonlult ehhez a közeghez, mint a magyarországi román nemesek a magyar nemesség zöméhez, a magas tisztségek betöltéséhez át kellett térni az uralkodó vallására. Igaz, kezdetben a román vajdák ingadoztak a két keresztény világ központja között. Felvetődhet a kérdés: lett volna esélye a katolikus vallás uralkodóvá válásának? A litván példa ismeretében úgy tűnik, mintha igen. Láttuk, a század vége felé a pogány Jagelló annak fejében nyerte el a lengyel trónt, hogy áttért a katolikus vallásra és aztán a népét is megtérítette, a litván nemesség ellengyelesedett, és hatalmas államszövetség jött létre. Csakhogy a románság már eleve a keleti keresztény világban élt, míg a litvánok pogányok voltak. (A román nyelvben a szláv *litva* szóból jött a *liftă*, amely más vallásút, gonosz embert és állatot jelent.)

A vajdák hatalmi és gazdasági érdekeinek a teljes függetlenség felelt meg, a katolikus térítés – különösen az újrakeresztelés – erőltetése az Anjou-királyok részéről a nép körében is csak ellenhatást szülhetett. Példa erre a vidini felkelés. Szalkai Balázs krónikája szerint miután 1366-ban Lajos

26 Mályusz Elemér: A magyar állam a középkor végén. In Domanovszky: i. m. 5–82.; 7.

27 Berza, Mihai et al. (red.): *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*. Vol. I. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969, 69, 73, 80.

28 Uo. 1.

29 Makkai: *Magyar-román közös múlt*. Id. kiad. 45.

Vidint elfoglalta, megjelentek a ferencesek, köztük egy magyar is, akik térítettek és „vitatkoztak” az „eretnekekkel”. Tevékenységüknek köszönhetően „sokak megkeresztelkedtek és az igaz egyházzal egyesültek (plurimi fuissent baptizati et uniti Ecclesiae Orthodoxae). 1369-ben azonban a „skizmatikus király”, mármint Lajkó vajda a vidini lakosok segítségével elfoglalta a várost, a tíz ferences közül öt a „keresztényekkel” elmenekült, de az öt ott maradt közül egyet a templomban megölték, négyet a vajda elé hurcoltak, és rájuk förmedtek: „Most van itt az ideje a hitvitának, most majd merünk nektek válaszolni!” Csakhogy a ferencesek nem hátráltak, „a katolikus hitet férfiasan védelmezték és teljes erejükkel elítélték azok – a helyi görögkeletiek – tévelygését,” mire ezek Baszarábhoz vitték, és a ferencesek fejét kövegették, de a vajda „jobban el volt foglalva a város megszállásával és a zsákmánnyal, ezért elfordította orcáját és mély hallgatásba burkolózott”. „Az ördög szolgálói” – feltehetően a görögkeleti papok és szerzetesek – a ferenceseket a Duna partján lefejezték.³⁰ (Más forrás szerint a ferencesek nem akartak vitázni, és ezért a Dunába vetették őket.)³¹ Az 1370-es években Magyarország déli részein állítólag 400 ezer görögkeleti ortodoxot újrakereszteltek,³² de a magyar krónikás csak a lippai kerület szláv lakosait említette.³³ A 15. századi magyar történetíró pedig arról hallott, hogy Lajos király halála után azok, akiket Magyarország déli részein átkereszteltek, „visszatértek régi tévelygésükbe, és még sokkal rosszabbak lettek”.³⁴

Nagy Lajos balkáni hadakozásai rövidtávon sikerrel jártak. A török előnyomulást megállították, viszont ahhoz a királynak nem volt elég ereje, hogy a balkáni népeket és eliteket közös frontba tudja állítani. Ennek „okát – írta egy román történész Budapesten – épp a vallásos tervek kergetésében kell keresni, mely vallásos tervek a legkomolyabb veszély bekövetkeztekor is elidegenítik a vallásért rajongó népeket”³⁵ – mármint a szerbeket, bolgárokat és románokat. Másképpen fogalmazva: az Anjou-politika „Bizánc karja-

30 Toldy Ferenc (szerk.): *Analecta Monumentorum Hungariae Historicorum Litterariorum maximum ineditae*. Pest, 1862, 235–236. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MTAKonyvtarKiadvanyai_EKK_26/?pg=243&layout=s [Letöltve: 2016. október 20.]

31 Minea Illés: *Magyar-bolgár-oláh érintkezés Nagy Lajos alatt*. Budapest, 1907, 4.

32 Papacostea: *Geneza...* Id. kiad. 229.

33 Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. Ford. Horváth János. Kossuth, Budapest, 1978, 287.

34 Uo. 287.

35 Minea: i. m. 4.

iba lökte a románokat”.³⁶ Ugyanakkor a király magyarországi román kenézei többségükben lojalisak voltak. Nem tudni, hogy akik átálltak a havaselvi vajdához, miért tették. Ezek elkobzott birtokait aztán kárpótlásként az egykori bolgár bán és más kenézek kapták meg hűségük jutalmaként.³⁷

A vallás életforma, különösképpen akkor, ha a hivatalos egyházi fegyelem laza, és a vallásos szertartásokat néphiedelmek szövik át, más szóval: a mágia. Márpedig mágia nélkül nincs élet sem itt, sem a túlvilágon. Létszükséglet volt a hétköznapok mágiája. A mából visszatekintve harmonikusnak tűnik a népelet, valójában permanens paranoia jellemezte. Mindenki félt a rontástól, betegségtől, természeti katasztrófától, ezeket háritották el a fehér mágia rítusaival. Azt is, amit hitéletnek nevezünk, mágiaként élték át. Míg a bűbájolás – elsősorban öregasszonyok – szakemberei az evilági igényeket elégítették ki, a papok a túlvilági erőket is tudták mozgósítani. Igaz, a szentekhez, Istenhez, Istenanyához, Jézus Krisztushoz mindenki fohászkozhatott, de a pap szakrális személyként közvetített a két világ között. Emellett monopóliuma volt a keresztelés, az esküvő és a temetés. A legfontosabb egyházi aktus a keresztelés, csak megkeresztelt ember üdvözülhet, csak az ő lelke szállhat fel a mennyországba. A házasság szakralizálta a nemi életet, de azért ennek megvoltak a maga egyéb útjai. A temetés viszont megszábadított attól, hogy az elhalt ember lelke vámpírként visszatérhessen. Ugyanakkor mindezekhez az egyházi szertartásokhoz egyéb hol titkolt, hol köztudott praktikák tartoztak. Így volt ez egész Európában. A különbség abban rejlett, hogy Nyugaton és Bizáncban kialakult a tudós papok népes serege, az egyházszervezet is elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy a hivatalos tanoktól eltérőeket a világi hatalom igénybevételével keményen üldözze, a románoknál az egyházszervezet fokozatosan épült ki, az írni tudást csupán csekély réteg sajátíthatta el. Az 1370-es évek vége felé a boszniai ferences miszisionárius, Bartolomeo de Alverna elborzadva vette tudomásul, hogy Magyarország déli részein alig akad „szakadár” pap, aki egyformán keresztelne. És felidézte azt, hogy a konstantinápolyi görög császár Lajos királynak mások hallatára úgy nyilatkozott: „Jól teszi a király, hogy megkereszteli azokat a szlávokat, akik sem a görög, sem a római rítust nem követik.” És Alverna azt is felidézte, hogy a Görögországból jött szerzetesek szerint a szláv [és román] papok „nem papok, hanem kutyák”.³⁸ 150 év múlva a pátriárka által a Havaselvére kiküldött görög szerzetes, Antoniosz Káramánlikész is

36 Tanașoca, Nicolae-Șerban: *Bizanțul și românii*. Editura Fundației Pro, București, 2003, 43.

37 Fekete Nagy – Makkai: i. m. 218–219, 265, 374.

38 Papacostea: *Geneza...* 233.

hasonlóképpen vélekedett, csak udvariasabban fejezte ki magát, amikor arra a következtetésre jutott, hogy az ország és uralkodója nem az egyházi törvény szerint él.³⁹ Iorga még udvariasabban hangsúlyozta, hogy a román ortodoxia „népi protestantizmus volt, a keleti hit konzervativizmusához kötődött, és némiképpen a görög és szláv ortodoxiához hasonlított”.⁴⁰ A nép körében a szláv szavaknak mágikus erőt tulajdonítottak. Alverna azzal buzdította Lajos királyt a térítésre, hogy Nagy Károly és Szent István „nemcsak szavakkal, hanem karddal és kegyetlen harcok árán” keresztelte népeit.⁴¹ És mihelyt „a szakadár” papokat és szerzeteseket elűzik, a románokat és szlovákokat könnyen meg lehet „szóval és tanítással” téríteni.⁴² Csakhogy könnyebb lehetett pogányokat átvezetni a kereszténységre, mint a keleti rítust tartó népet a nyugatira, bármennyire is eltérő változatai érvényesültek a keleti rítusnak. Papok és nép hagyományörző egységét nem lehetett megbontani. A vajdai hatalmat jobban erősítette egy olyan egyház, amelynek ő lehetett a feje, és nem a pápa, aki emellett olyan királyokat pártolt, akik fennhatóságukat ki akarták terjeszteni. A vajdák ugyanakkor kímélték a katolikus egyházat, tagjai hűséges alattvalók voltak, és a kíméletet külpolitikai megfontolások is diktálták: a lengyel és a magyar királysággal, más szóval a nyugatibb világgal való jó viszony fenntartása. A katolikus alattvalók életét legfeljebb a lengyel és magyar papok versengése keserítette meg. Ugyanakkor folyamatosan települtek át Erdélyből katolikusok. Az 1642-es cotnari szinódus után a római misszionárius azt javasolta, hogy Jászvásárt olyan papképzőt állítsanak fel, amelynek egyik tanára románul, a másik magyarul tanít, noha német anyanyelvű hívei is voltak a katolikus egyháznak.⁴³ (A 16. században 15–20 ezer katolikus közül 11–15 ezer lehetett magyar, 4–5 ezer német, a katolikusok az összlakosság 7–8 %-át tették ki – nagylelkű becslés szerint, és ez az arány a katolikusok számának fogyatkozásával csökkent.⁴⁴)

Állandóan felbukkan viszont a kérdés, mi lett és lehetett volna, ha a románok a görögkeleti ortodoxia helyett a katolikus vallást választják. Ez a kérdés viszont összefonódik egy másik kijelentéssel, amely egyeseknek két-

39 Barbu, Daniel: *Bizanț contra Bizanț*. Nemira, București, 2001, 29.

40 Iorga, Nicolae: *My American Lectures*. State Printing Office, Bucharest, 1932, 41.

41 Papacostea: *Geneza...* Id. kiad. 98.

42 Papacostea: *Geneza...* Id. kiad. 235.

43 Dumea, Emil: *Istoria Bisericii Catolice din Moldova*. Edditura Sapientia, Iași, 2005, 63. https://www.academia.edu/2919327/Istoria_Bisericii_Catolice_in_Moldova [Letöltve: 2016. augusztus 17.]

44 Benda: i. m. 35.

seget nem tűrő állítás, másoknak kérdés. Így hangzik: A románok született ortodoxok – ortodoxok alatt a keleti, görög rítusú kereszténységet értjük.

A románok született ortodoxok!?

A címben szereplő felkiáltójel és kérdőjel az állításra és a tagadásra utal. Az állítás logikai konstrukció: a rómaiak hozták magukkal a meghódított Dáciába a kereszténységet, megtérítették a dákokat, összeolvadtak, és az új nép, a román már beleszületett az új vallásba. Bizonyíték az alapszókincs, a *Mi Atyánk* szavai három kivétellel mind latin eredetűek. Az egyházi szervezettel kapcsolatos szavak viszont általában görög és szláv eredetűek, és mindebből az következne, hogy a románok már keresztények voltak, amikor a bolgár nyelvű egyházi szervezet kiépült. Ez a Román Ortodox Egyház hivatalos véleménye is, amely Szent Andrást büszkén vallja egyik alapítójának, sőt Védelmesőjének.⁴⁵ Ebben a szemléletben vallás és nemzet azonos. Iorga ezt annak hangsúlyozásával juttatta kifejezésre, hogy „az ortodoxia van ezért a nemzetért, és nem ez a nemzet az ortodoxiáért”. Az ortodoxiát a modernitásból visszatekintve román törvénynek is nevezik, hiszen az egyház szabályozta az emberi együttélést, és a pap – mint jeleztük – ott állt az élet három nagy eseményénél: keresztelt, esketett és temetett. „A román törvényt – mondta Iorga – nem tanították egyetlen iskolában sem, és nem is lehetett dogmák együttese. Komplex és titokzatos dolog, amely lassan öltött formát, miközben átvett valamit a román népet alkotó valamennyi elemből. Ez a törvény a 4. századtól a 14. századig, tehát ezer éven át, iskola, fegyelem, hierarchia, az ortodox világgal való bármiféle kapcsolat nélkül élt, noha, ami hiedelmeit illeti, miután Keleten vagyunk – és mivel a keleti hatás jött hozzánk, elméletileg a kelet-római birodalmat folytató bizánci birodalom részét alkotjuk – a román törvény kétségkívül keleti törvény.”⁴⁶ Homályos nemzetmisztika ez, de érthető és főleg átélhető.

A tagadás – annak tagadása, hogy a románok ortodoxnak születtek – is radikális: „képtelenség”, mert – hangzik az ellenvélemény – „olyan mérték-

---

45 <http://patriarhia.ro/i-nceputurile-vieii-crestine-pe-teritoriul-arii-noastre-crestinismul-daco-roman-101.html>; <http://www.crestinortodox.ro/editoriale/originile-implicatiilor-ortodoxiei-istoria-poporului-roman-70070.html>; Ţiu, Ilarion: A fost apostolul Andrei fondatorul creştinismului la români? http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/fost-apostolul-andrei-fondatorul-crestinismului-rom-ni [Letöltve: 2016. október 20.]

46 Iorga, Nicolae: *Conceptia românească a ortodoxiei*. Tipografia “Datina românească”, Bucureşti, 1940, 8-9.

ben születünk kereszténynek, amilyen mértékben a 8–9. században befejeződött az etnogenezis, és vele a protorománok kereszténnyé válása⁴⁷. Ortodoxiáról azért nem lehet beszélni, csak az egyházszakadás – 1054 – után, ekkor különült el az ortodoxizmus és a katolicizmus. „Az Ortodoxiához való csatlakozásunk hosszú távú jelenség, amely közép- és délkelet-európai változásoknak a része, valamint azokénak, amelyek a román nép kialakulásának korában zajlottak le. Csak azt mondhatjuk el, hogy latinitásunk révén régi keresztény nép vagyunk.”⁴⁸ Ez már némileg homályos fordulat. Kell is némi homály, mert homályosan látjuk, ami történt. És elővigyázatosnak is kell lenni, mert vallás és nemzeti identitás összefüggnek. Emellett a keleti és nyugati kereszténység kérdése összefonódik a fejlettség és a fejletlenség megítélésének kérdésével. Mivel az ortodoxia Európa elmaradottabb területein él, és ezért erősen tartja magát a vélemény: az ortodoxia a fejletlenség oka. Van, aki csak egyszerűen tudomásul veszi, mint tényt. „A szlavón kultúra bizánci kultúra a nép számára”, megfelel a románok fejlettségi szintjének, tehát nem ok, hanem – a gazdasági körülményekből fakadóan – okozat. A szlavón kultúra átvételét az magyarázza, hogy a 10. században a hódító bojárok szlávok voltak, akik leigázták a románokat, az uralkodó szlávok nem románosodtak el, hanem helyüket a harcosok alsó rétegéből felemelkedett román elit foglalta el. A hódítók szlavón kulturális öröksége pedig „használt nekünk”, segített az idegenekkel szembeni ellenállásban.⁴⁹ A szükségből másképpen is lehet erényt kovácsolni. Példa erre annak fejtegetése, hogy a protestáns ember magát semminek tartja Isten kezében, míg az ortodox Isten részének, ezért, amikor a templomban az esküvő alkalmával koronát tesznek a fejére, egy pillanatra a világ császáranak képzelheti magát. Ma pedig az ortodoxia nemzeti jellege miatt megfelel „a nemzetek Európája” eszményének, ugyanakkor ökumenikus és egyben szinodális jellegű, mivel a nagy egyházszervezeti kérdésekben az egyházfők gyűlésén, a szinódusban döntenek.⁵⁰

Az ortodoxia illetően való dicsőítésével szemben áll a román ortodoxia kárhoztatása. Eszerint az, amit egyben „román törvény”-nek nevez az ortodox egyház, vallásgyakorlat, közelebb áll a szokásjoghoz, mint a teológiához. „A román »ortodoxia« inkább hit nélküli hagyomány, mintsem a hit

47 Theodorescu, Răzvan: E o enormitate a afirma că ne-am născut ortodocși. http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/e-o-enormitate-afirma-c-ne-am-n-scuit-ortodoc-i [Letöltve: 2016. október 16.]

48 Uo.

49 Panaitescu: *Interpretări...* Id. kiad. 21–24.

50 Theodorescu: i. m.

hagyománya.”⁵¹ A román ortodoxia ethosza elsősorban politikai és jogi jellegű, nem részvételt, hanem alávetést kíván, a többségi akaratnak való alárendelődést. „A románok számára az Ortodoxia nem annyira személyes hit, hanem olyan szerves törvény, amely arra hivatott, hogy megszervezze és irányítsa a középkori identitás-közösség politikai korpuszát, aztán a modern nemzetét.”⁵²

A kérdés viszont marad: miként és mikor vették fel a románok a kereszténységet? A kemény érvek régészetiek. És újabban a régészek nem szeretik a logikai konstrukciókat. Például egyikük világosan elmondta, hogy a római telepések lehettek keresztények, de a városokban. A város és falu két külön világ. A román pogány szó (akár a magyar) a latin *falus*ból (paganus; falu = pagus) származik. Amikor a rómaiak kiűritették Dáciát, a városi lakosság is átment a Dunán túlra. Ráadásul a római államvezetés üldözte a keresztényeket. Az első mártírsírokat pedig a 4. század elejéről Dobrudzsában tárták fel.⁵³ Van, aki ennél is tovább ment, és a románok eredeti kereszténységéről vallottakat minden eddiginél alaposabban kérdőjelezte meg – a régészeti tények logikájából indulva ki. Lássuk az érvek és ellenérvek kavaládját.

Az alapvető régészeti tény: nincsenek román templommaradványok a 10–12. századból. Ellenvetés: fatemplomok voltak. Régészeti tény: ezeknek is marad nyoma. Ellenvetés: népi ortodoxiáról volt szó. Tény: valóban a 17. századig nehéz megkülönböztetni a papot a paraszttól, de nincs keresztény vallás egyház nélkül, nincs egyház templom nélkül. Ellenvetés: kerültek elő a föld alól keresztény kegytárgyak. Tény: ezek is, mint más kézműves termékek, kereskedelem révén terjedtek el egész Európában. A szlávok pogányok voltak. A román nyelv tanúsága szerint a román nép a romanizált elemek és a szlávok összeolvadása révén jött létre. A romanizált elemek, ha keresztények is lettek volna, „a szlávokkal való együttélés visszalökte volna őket a pogányságba”. Legkorábban, a 10. század végéről tűnnek elő a kereszténység nyomai Dobrudzsában, ahol korábban élt a kereszténység, de a 7. században megszűnt. A Dunától északra nincs nyoma bolgár keresztény misziónak, holott Erdély egy része bolgár fennhatóság alatt állt még a 9. században, de ezt a magyarok felszámolták. Az erdélyi szláv feliratok nem is bolgár, hanem szerb hatásról tanúskodnak. (A legrégebbi az 1313-as

---

51 Barbu: i. m.

52 Uo.

53 Ion Motzoi-Chicideanu: Creștinismul a dispărut odată cu retragerea romană. adevarul.ro/news/societate/crestinismul-disparut-odata-retragerea-romana-1_50aeb18c7c42d5a6639f355d/index.html [Letöltve: 2016. október 22.]

sztrigyszentgyörgyi templomban látható.) A *Mi Atyánk* legkorábban 1000 körül nyerte el formáját. A kereszténység kulcsszavai szláv eredetűek, többek között a *menny* (rai) és a *pokol* (iad). Iorga szerint – láttuk – a román törvénynek nem volt egyházszerkezete, nem is kellett, mert egy-egy szerzetes politikai és közigazgatási hatalmat is gyakorolt, valóságos vladika, azaz uralkodó volt. (Vladika = vlădica a püspök népi megnevezése, a szó szláv eredetű, és hatalomgyakorlásra utal.) És ez a szerzetes-vladika papokat szentelt fel, megtanított néhány imát, mert a mise szertartása egyszerű volt.⁵⁴ Csakhogy az élet ennél bonyolultabb. Hiszen – hangsúlyozza a régész – nincsen vallás egyházszerkezet nélkül. Az egyházszerkezet nélküli vallásgyakorlat mese. Minden eddigi magyarázat arra, hogy a románok neolatin nép létükre miért a kereszténység délszláv formáját vették át, elfogadhatatlan. Csupán logikai spekulációk. Valamikor a 10–12. században kezdett elterjedni a szlavón kultúra Dobrudzsában és a Dunától északra fekvő síkvidékeken. A radikális régész szerint komolyan kell venni azt, amit a 18. század derekán Paiszj Hilandarszki a maga bolgár történetében írt, és pedig azt, hogy II. János Aszen (1208–1241) „megparancsolta a románoknak, akik addig latinul olvastak, hogy vessék el a római törvényt és ne olvassanak latinul, hanem bolgárul. És megparancsolta, hogy vágják ki a nyelvét annak, aki latinul olvas. És a románok akkor sajátították el az ortodox törvényt és kezdtek bolgárul olvasni”.⁵⁵ Ezzel visszaérkeztünk a román történetírás egyik alapító egyénisége, A. D. Xenopol 19. század végi nagy (négyezer oldalas) román történetéhez, amely nagyjából ugyanezt az 1844-ben megjelent bolgár történetből idézte, de ebben még az is olvasható, hogy Aszen elfoglalta a két román vajdaságot, Havaselvét és Moldvát, hogy megtisztítsa a római eretnekségtől.⁵⁶ Erre a látványos hódításra azonban a valóságban a magyar királyság terjeszkedése miatt nem kerülhetett sor – csak a képzeletvilágban. Marad a történeti rejtély, amelynek megoldásához szükség van a képzeletre. Egyik macedoromán származású román történész viszont azt fejtette ki, hogy miután a románok életkörülményei a Balkánon egyre mostohábbra fordultak, a Dunától északra vándoroltak, és „többek

54 Iorga: *Conceptia...* Id. kiad. 15–16.

55 Rusu, Adrian Andrei: Creștinismul românesc în preajma Anului O Mie: în căutarea identității. In Cristea, Ovidiu – Lazăr, Gheorghe (red.): *Vocația Istoriei – Prinos Profesorului Șerban Papacostea*. Muzeul Brăilei – Editura Istros, Brăila, 2008. <http://www.medievistica.ro/texte/istorie/cercetarea/Inceputurile1000Rusu.htm> [Letöltve: 2016. október 27.]

56 Xenopol, Alexandru Dimitrie: *Istoria Românilor din Dacia Traiană*. Vol. II, Cartea Românească, București, 1925, 118.

között magukkal hozták annak az államnak a formáit, amelyben korábban éltek”.⁵⁷ Magukkal hozták a vajdai udvar és egyházaik nyelvét is.

A román ortodoxia akkor szilárdult meg végleg, amikor megjelentek a csodatevő szentek ereklyéi. Ezeket külföldről hozták. Elsőként a 14. század végén Szent Filoftea maradványait hozták el Tirnovóból, amikor ezt elfoglalták a törökök. A 12 éves vértanút apja ölte meg hirtelen felindultságában, mert javait elosztogatta a szegényeknek, viszont tetemét égi fény ragyogta be, és olyan nehéz volt, hogy alig tudták megmozdítani. Ő lett Havaselve védőszentje. Moldváét, Új Szent János földi maradványait Dnyeszterfehérvárról hozatta Jó Sándor vajda a 15. század elején, és a szucsávi templomban helyeztette el. A mártír trapezunti görög kereskedő volt, aki Dnyeszterfehérvárra tartva a hajóúton vallási kérdésekben összeszólalkozott a római katolikus kapitánnyal, mire ez a fehérvári tatár városparancsnoknak azt hazudta, hogy utasa át akar térni az iszlámra. Csakhogy ezt a kereskedő megtagadta, mire a tatár vezér megkínóztatta és kivégeztette. Mindkét csodatevő szent temploma ma is zárandokhely.

Az orosz ortodoxia után a román ortodoxia tarthatta számon a legtöbb hívőt. Egyházszerkezete bármennyire is erős lehetett, a görög és délszláv főpapok olykor egész durva formában tették szóvá az egyházi fegyelem hiányát. Márpedig ereje ebben a gyengeségében is rejtett. A vallás mindenütt néphiedelmekkel fonódott össze, különböző mágikus praktikákkal. De talán sehol sem olyan nagy mértékben, mint a románok világában. Ezért nem alakultak ki eretnokségek, és az eretneküldözés is elmaradt. A bogumilizmus is éreztette hatását, de nem vált tömegmozgalommá, mint Bulgáriában, ahol az uralkodó rétegekre is hatott, és a 13. század elején, illetve a 14. század derekán is fegyveresen léptek fel ellene. Románra is fordították a bogumil apokrif irodalmat (*Ézsaiás próféta és Ábrahám látomásai, Nikodémusz evangéliuma, Afrodizian legendája, Énókh titkos könyve* stb.), de ezeket sem tiltotta az egyházi vezetés.⁵⁸ Nagyobb és mélyebb hatást gyakorolt a *hészükiazmus*. *Hészükia* görögül „nyugalom,” de ez a nyugalom a szemlélődő lélek csendje, amely a Jézus ima – „*Úr Jézus, Isten Fia, könyörülj rajtam!*” – folyamatos ismétlésével társult. És miután imádság közben önmagukra irányították tekintetüket, sajátos testtartásuk miatt „köldöknézőknek” gúnyolták őket. Az elmélyülés révén – mint Thesszalonikai Gergely (1296–1359) athoszi szerzetes hangsúlyozta, „kimondhatatlan módon egyesültek

57 Murnu, George: *Istoria românilor din Pind: Vlahia Mare 980 - 1259. Studiu istoric după izvoare bizantine*. Editura Minerva, București, 1913, 230.

58 Balotă, Anton: *Bogomilismul și cultura maselor populare din Bulgaria și țările române. Romano-slavica*, Vol. X, 1964, 19–71.

a minden tudást és elképzelést felülmúló fénnel, önmagukban mint tükörben szemlélik az Istent”⁵⁹. Az élet szenvedés – hirdették a bogumilok, de az ő tanításaikat a heszükiaisták azzal ellensúlyozták, hogy vállalták a szenvedést, és földi harc helyett a mennyei boldogságért folyó harcot vallották, az Istennel való egyesülést, az isteniesülés gyakorlatát mutatva fel. A *heszükiazmus* a szerzetesi élet révén a bojári világot is elérte.

Az egyházszerkezet kiépülése a társadalmi rend megszilárdulásával járt. De milyen társadalmi rendről lehet szó?

Feudális vagy tributális társadalmi rend?

Ha a románok katolikusok lettek volna, akkor a nyugati fejlődésbe kapcsolódhattak volna be, de miután a görögkeleti ortodoxiát választották és vele a latin helyett a szláv (pontosabban középbolgár) egyházi és hivatalos nyelvet, elmaradottság lett az osztályrészük – ez az egyik jellegzetes sorsspekuláció. A másik szerint a románok kereszténynek születtek, a kulturális szlavonizmus elszigeteltségük eredménye, viszont a román fejlődés a nyugati fejlődésnek megfelelően alakult: a római-dák rabszolgatartó társadalmi rendet a feudalizmus követte, és ezt a kapitalizmus; a viszonylagos elmaradottság oka a népvándorlás, az ázsiai barbárok pusztítása, ezek a barbárok, különösen a magyarok, hiúsították meg a nemzeti egység kialakulását...

Identitás és érdek állnak a konstrukciók mögött, valamint tudomány, hiszen ez sem mellőzheti a konstrukciókat és a fogalmakat, de igazában a kritikában jeleskedik; az igazi tudomány még az önkritikában is.⁶⁰ Miután csődöt mondott minden olyan kísérlet, amely a nyugati feudalizmus fogalmaival próbálta leírni a román, különösen a két vajdaságbeli valóságot, vetődött fel a tributális, magyarán: adóztató termelési mód és társadalmi rend fogalma. H. H. Stahl 1980-ban tette közzé idevágó elképzeléseit, és bár alapvetően marxista fogalmi keretekben mozgott, az egész nagyon kellemesen hangzott azok számára, akik utálták az adott politikai rendszert, amelyet egyszerűen nacionálkommunizmusnak lehet nevezni.⁶¹ Éspedig az áthallás miatt! Nemcsak a faluközösségi termelési mód hosszú távú jelenségként ke-

59 Heszükiazmus szócikk, *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/H/heszukiazmus.html>

60 Stahl, Henri H.: *Probleme confuze în istoria socială a României*. Editura Academiei Române, București, 1992.

61 Stahl, Henri H.: *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributare*. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.; Uő: *A régi román falu és öröksége*. Id. kiad. 114–134.

rült bemutatása, hanem a többletermék elsajátításának módja is. Ez pedig egy szóval: parazita jellegű volt. A harcos katona réteg, élükön a bojárokkal, egyszerűen rátelepedett a faluközösségekre, és anélkül, hogy a termelési folyamatokba beavatkozott volna, adó formájában elvonta a többleterméket. Az adót az egész faluközösségnek kellett előteremteni, és e kizsákmányolás élösködés, mert a termelési folyamatban a kizsákmányolók nem vesznek részt. Ez a modell tökéletesen illett a kommunista pártra, amely a maga kádereit ráengedte a vállalatokra, akik legfeljebb csak bajt csináltak, a pártelit nem értett semmihez, csak a hatalomhoz, de ahhoz sem annyira, hogy idejében megbuktassa Ceaușescu, aki viszont mindenbe beleszólt, úgynevezett munkalátogatásai kabaréba illettek, eleinte a televízióban még meg-megmutatták, hogy miket mond, később már csak kommentáltak. (Nem véletlen, hogy igazában egy iparág virágzott, a cipőipar, mert az egykori suszterinas nem zaklatta a cipőgyárakat.) A tributális rend parazitájával szemben a nyugati feudális úr menedzserként jelent meg. A feudális kizsákmányolás fejlettebb, mint a tributális, mivel fejlettebb világban zajlik. Nem nélkülözi a gazdasági és társadalmi legitimitást. Az adót nem közösségekre vetik ki, hanem háztartásokra. A feudális úr a közrendet is hatékonyabban biztosítja, adózóját hatékonyabban védi, viszont a társadalmi különbségek úr és paraszt között sokkal élesebbek. Az úri és a paraszti világ között nagyobb a távolság. A tributális és a feudális rend ilyen rövid jellemzése csupán modell, és nem a valóság leírása. A modell arra való, hogy a valóságról kialakítható képet hozzá viszonyítsuk, és így a valóságot pontosabban jellemezzük, azzal, ahogy a modell és valóság egyes elemei közötti közelséget és távolságot leírjuk. A valóságban mindkét rendszer elemei keverednek, és vannak szavak és fogalmak, amelyeket időnként szeretünk és időnként nem annyira. És ez a szeretet is egyénenként, csoportonként változik. A kommunisták a kizsákmányolás emlegetésével, annak megszüntetésével legitimálták hatalmukat, parazitizmusukat. És most, miután a szocializmus helyett kapitalizmust építünk és úgynevezett piacgazdaságot, a társadalmi különbségek pedig élesebbek, mint a korábbi kommunista világban, a kizsákmányolás szót nem szeretjük. Utópiákba és mítoszokba burkolózunk, ilyesmi a demokrácia. De mivel ez sem vált be minden reményt, a demokráciát felöntjük több-kevesebb nosztalgiával, és harsány panaszkodással könnyítünk a lelkünkön. Ha akarjuk, ha nem, modellezünk, akkor is, amikor keleti állapotainkat a nyugati civilizációtól való elmaradottságunkkal magyarázzuk. A formációelméleti spekulációkat egyelőre kompromittálta a történelem, hiszen a kommunista szemléletben az emberiségnek és minden népnek, amelyet igájába hajtott, át kellett menni négy formáción az ősközösségtől (a rabszolgatartó és

feudális rendszeren keresztül) a kapitalizmusig, hogy bekövetkezessen a kommunista korszak, ha pedig a kapitalizmus fejletlen volt és „feudális maradványok”-kal terhelt, akkor a kommunisták a végső boldogsághoz vezető úton átvezették népeinket a szocialista szakaszon, amelyen pótolták, ami elmaradt. Sztálin nem ismert kegyelmet, kimondta, hogy a világtörténet öt formáció története. Marx *Tőkéjét* is úgy fordították le, hogy az öt formáció öt termelési módnak feleljen meg. A magyar fordításban elkenték azt, hogy a szent szövegben a kispolgári és kisparaszti termelési mód is felbukkant. Aztán az már némileg hivatalosan is engedélyezett eretnokség számba ment, hogy Marx szövegeiből az ázsiai termelőmód fogalmát elő lehetett bányászni. Ez a parancsuralmi gazdaság és a közösségi termelő mód valamiféle kombinációja volt. Ezzel vége lett a szent ötösnek, de a román nacionálkommunista szemlélet nem hagyta magát, az öt szakasz az öröktől fogva vélelmezett nemzeti keretekben váltotta egymást. Dácia már a kommunista Románia szerves előzménye lett... Ezek után könnyen elképzelhető, hogy a tributális rend elmélete mennyire összekavarta a történészek és ideológusok cinkelt kártyáit. Az érem másik oldala, hogy nem egy történész magánbeszélgetésben a Kárpátokon túli világot, mármint a két román vajdaságot jellemző rendszert egyszerűen ázsiai despotizmusnak nyilvánította. Nem véletlen, hogy H. H. Stahl nem nevezte magát történésznek, hanem szociológusnak, miközben semmi köze sincs a fogalmi mámorban lebegő manipulatív spekulációkat művelő szociológusokhoz, hiszen a terepmunka és a forráselemzés után alakította ki a valóságot leírni akaró fogalmakat, és nem fordítva, kész fogalmakba akarta beleszorítani azt, amit a valóságról forrásaink hírül adnak, nem egyszer azért, hogy megtévesszenek.

Végül is törődjünk bele, a történész nem mindentudó, nem tudja megragadni azt, amit totalitásnak neveznek. Jobb, ha megvalljuk, hogy munkánk: *ex omnibus aliquid, ex toto nihil*. A totalitás igény csak mítoszokhoz vezet, a történész számára a legjobb mítosz: saját tudománya. Ma egyes román történészek jobbnál jobb könyveket írnak. De a nagy szintéziseket forgatva felöltik az, amit C. G. Jung tett szóvá: minél többen vesznek részt egy társalgásban, annál gyengébb a színvonal. Mégis a szintézisek egyszerre példázák az eredményeket és az eredménytelenséget. Igazában egyetlen történésznek sikerült egységes elbeszélésbe foglalni a különböző, eltérő fejlődésű területeken élő románság történetét: Nicolae Iorgának. De róla is elmondhatta - némi irigységgel Németh László - mítoszt adott nemzeteknek.⁶²

---

62 V. András János szíves közlése.

A mítosz megoldja – egy ideig – azt, amit a ráció nem tud, de az ember mégis meg akar oldani. Ma viszont a dekonstrukció divatja járja. A formációelméleti buktatókat kerüljük. Legegyszerűbb a román társadalmi világ patriarkális jellegét hangsúlyozni.⁶³ Ez egyszerre jelent önkényt és védelmet, azt, hogy az uralkodócsoportok védték és elnyomták alattvalóikat. Nem alakultak ki írott jogi formákban kifejezhető és jogi formákkal szabályozható viszonyok. Szokások és a vallás normái szabályozták a közösségi életet. Az oklevelekben az, amit szokásjognak nevezünk, törvényként (*zakon*, *voloski zakon*) szerepel, amit erkölcsileg méltányosnak tartottak, az „helyes” (*pravo*).⁶⁴ Ez a tributális rend, amelynek egyes elemei hosszú távon érvényesülnek, amint az megfelel térségeink geopolitikai helyzetének és a világgazdasági munkamegosztásban játszott szerepének változásával. Mindkét vajdaság szervezett nomád államok örökébe lépett, és tehette ezt akkor, amikor a különböző nagyhatalmi törekvések semlegesítették egymást, viszont a nagyobb hatalmaknak is szükségük volt a Dnyesztertől nyugatra fekvő térség biztonságára, pontosabban a kereskedelmi utak biztonságára.

A Fekete-tenger mellékéről két jelentős út vezetett Közép-Európába. Az egyik Dnyeszterfehérvárról Lembergbe, a másik Kiliából és Bräilából Brassóba. A moldvai út átvette a korábbi tatár út (a krími Caffát Lemberggel és Krakkóval összekötő útvonal) szerepét. Lemberg, akárcsak Brassó, egyoldalú előnyöket akart biztosítani, de Moldva jobban tudta érvényesíteni érdekeit, mint Havaselve, bár mind Brassó, mind Lemberg elérte, hogy a két román vajdaság hosszú ideig ne élhessen árumegállító joggal, a vajdasági kereskedők nem mehettek túl Brassón és Lembergen.⁶⁵ Ennek a kereskedelmi tevékenységnek több szintje van. Alapvetően az uralkodó rétegek igényeit elégítette ki, kelet felől fűszereket, selymet hoztak be, Nyugatról pedig jó minőségű német posztót, fegyvereket, értéktárgyakat vittek a vajdaságokba. Viszont kialakult Erdély és a román vidékek között a szorosabb regionális munkamegosztás, amelynek keretében az egyik fél készárút szállított, a másik pedig nyersanyagot szolgáltatott. Kölcsönös függés vagy egyenlőtlen csere? Erről lehet vitatkozni. El lehet mondani, hogy a fejlettebb kézművesipar a maga áruexportjával lehetetlenné teszi a fejletlenebb területek kézművesipari fejlődését. De azt is el lehet mondani, hogy ezek a fejlettebb tájak húzó hatást fejtenek ki, és az, hogy mindezt, miként teszik, koronként, tájanként változik. Magyarország és benne Erdély a közép-európai gazdasági világ perifériája. Havaselve és Moldva, amíg itt az erdélyi szász városok ipara nem talált piacot, még (Braudel

63 Ștefănescu, Ștefan: Economie și societate. In Ștefănescu–Mureșan: i. m. 112.

64 Hanga: i. m. 202–203.

65 Papacostea: *Geneza...* Id. kiad. 201–202, 218–219.

kifejezésével: zone sauvage) olyan „vad táj”-ként jellemezhető, amelyen csak távolsági kereskedelem halad át. Feltételezhető, hogy a moldvai városok közül a legjelentősebbek már az államalapítás előtt fennálltak.⁶⁶ És az is feltételezhető, hogy az erdélyi, és azon belül a székelyföldi vasipar alapozta meg a két román vajdaság államiságának megszilárdulását, hiszen fegyverrel és mezőgazdasági eszközzel látta el a Kárpátokon túli harcosokat és földműveseket.⁶⁷ A szász városok textiliparának gyapjúszükségletei nemcsak Kárpátokon túli juhbehozatalra ösztönöztek, hanem arra is, hogy a Brassó és Nagyszében körüli román falvak pásztorai telente nagy tömegben legeltessék nyájukat a havaselvi és moldvai sík vidékeken. A nagy hasznot persze a távolsági kereskedelem hozta, a tengerparti és Duna-deltai olasz alapítású kereskedővárosok olyan erőt képviseltek, hogy még saját pénzt is verettek. A vámok pedig a vajdai kincstárat gazdagították. Baszaráb olyan gazdag lehetett, hogy 1330-ban hétezer ezüstmárkát ajánlott fel béke fejében a magyar királynak, és ez másfél tonna ezüst értékét tette ki. Lehet a krónikás, aki erről írt, túlzott. De az 1340–50-es évekre keltezett argyasi (Curtea de Argeș) fejedelmi sír leletei meglepő gazdagságról tanúskodnak. Mindenekelőtt az arany övcsat, amelynek szimbolikája ma is izgatja a kedélyeket. Középen egy olyan hattyút láthatunk, amelynek a feje női fej, fölötte pedig mint egy-egy erkélyen egy férfi és egy női alak áll egymással szemben, és mintha az egész a lovagi szerelem, a női ideál iránti tiszteletet fejezné ki. Ma is csak találgatják, hogy kinek a földi maradványairól lehet szó. Korábban egy-egy vajdára gondoltak, ma Baszaráb vajda egyik, név szerint nem ismert fiára, aki katolikus lehetett, mert a két aranygyűrűn olvasható bibliai idézet latin. Ami biztos, a halott 165–170 cm magas férfi lehetett, méghozzá keménykötésű.⁶⁸ A lelet nyugati kapcsolatra vall, az övcsat jöhetett Itáliából vagy Budáról, illetve Prágából. E gazdagság forrása a vámszedés. A kereskedelmi utak teremtették meg a két román államot – hangoztatják olykor a legnagyobb román történészek,⁶⁹ annak a francia mondásnak az analógiájára, hogy a földrajz csinálja az országot.

66 Giurescu, Constantin C.: *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului la XIV-lea*. Editura Enciclopedică, București, 1997.

67 Panaitescu: *Introducere...* Id. kiad. 301.

68 Pop, Florina: „Printul Negru al Țării Românești”. Cercetătorii din Cluj, Iași și București dezleagă misterul unui voievod îngropat la Curtea de Argeș. http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/urmele-printului-negru-al-tarii-romanesti [Letöltve: 2016. augusztus 21.]

69 Iorga, Nicolae: *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen Age*. J. Gamber, Paris, 1923, 93.; Brătianu, Gheorghe I.: *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, 146.

A „falutól az államig” (*de la sat la stat*) képletet és az államteremtő kereskedelem képzetét a közösségi-kereskedő politikai gazdasági rendszer fogalmában lehetett egyesíteni,⁷⁰ amely lényeges mozzanataiban megfelel a tributális rendnek. Két valamiféle kettős társadalom alakult ki, amely a városokból és a faluközösségekből állt. Igaz, a város is nagyobb falu, de vajdai szék-hely, vám és vásárhely. A két legnagyobb kereskedő a két vajda - kereskedői tevékenység nélkül. Gazdasági tevékenysége az adóztatás. A vajda és kísérete, más szóval bojárjai, akiket a latin források báróknak neveznek, faluközösségeket adóztattak meg. Ezért ma a vajdákat politikai vállalkozóknak is lehet nevezni.⁷¹ A vállalkozás abban állt, hogy az adó mértékét a társadalmi béke veszélyeztetése nélkül határozzák meg. Miután egy összegben fizetett egy-egy közösség, ki tudja, hogy miként állapították meg? Elvben tizeddel tartóztak. Szerbiában és Magyarországon a juhok után ötvened járt adóként, aligha képzelhető el, hogy a két román fejedelemségben minden tíz juh után leadtak volna egyet. Emellett ott voltak egyes szabad kerületek, amelyek autonómiájukat privilégiumként fogadtatták el, és egy összegben adóztak, ha adóztak. Moldvában három ilyen jellegzetes határörkerületet találunk, amelyeket az 1710-es években a szárműzött moldvai fejedelem, Dimitrie Cantemir *respublica*knak nevezett. Északon: Câmpulung, az ojtózi szorossal átellenben: Vrancea, délen: a Dnyeszter és a Prut között: Tigheciu. Az első két „köztársaság” népe kizárólag juhtartásból élt, a harmadiké lóirtásra szakosodott.⁷² Az egyes közösségekre nehezedő adópréssel szemben védelmet nyújtott maga a földművelő-pásztorokodó gazdaság-gazdálkodás jellege. A földművelés és a pásztorkodás súlya vidékenként eltért, de az állattartás nagyobb szerepet játszott, mint a földművelés. Ez nem román sajátosság, bár hivatalos(kodó) történészek egyenesen nemzetárulásnak tekintik, ha a földművelés elsőbbségét valaki nem hangsúlyozza. Márpedig Nyugaton is „a középkori társadalom félnomád”. Az emberek nomadizálását felváltotta a művelés alá vett földek nomadizálása, a földművelés vándorló jellegű - hangzik a diagnózis.⁷³ De ne vegyük szó szerint. A nomadizálás állandó vándorlást jelent. Márpedig Nyugaton nyomásos gazdálkodást folytattak. A határt általában két nyomásra osztották, az egyik részbe gabonát vetettek, a másikat pihentették,

70 Chirot, Daniel: *Social Change in a Peripheral Society*. Academic Press, New York - San Francisco - London, 1976, 15-35.

71 Coman: i. m. 309.

72 Cantemir, Dimitrie: *Descrierea Moldovei*. Editura Minerva, București, 1973, 301-303.

73 Le Goff: i. m. 23, 54, 265.

legelőként használták, ez volt az ugar. Itt-ott már megjelent a nyomásos rendszer fejlettebb formája, a háromnyomásos. Az egyik nyomásba őszi, a másikba tavaszi gabonát vetettek, a harmadikat ugaron hagyták. A hozamok alacsonyak: búza esetében, ha egy elvetett mag öt szemet hozott, már rekordnak számított, 3–4-szeres termés jónak számított. A kishozamok is létfontosságúvá tették az állattartást. Miért lett volna más a helyzet Havaselvén és Moldvában? Itt parlagváltó földművelést folytattak, ami azt jelentette, hogy egy darab földet két-három évig műveltek, majd miután ilyen hamar kimerült a termő ereje, megint új területeket vettek igénybe. Ahol már nem lehetett szabadon választani, ott egy-egy művelés alá vett területet felparcelláztak. A rāzeş ott szántott-vetett, ahol akart, nem volt szomszédja sem, a megieşnek már igen, mert neki parcella jutott.⁷⁴ Fő gabonatáplálékként nem is búzát, hanem kölest fogyasztottak még a 16–17. század fordulóján is. Ezért Mihály vajdát *Mălai* (Köles) vajdának nevezték az erdélyi szászok, akik már háromnyomásos rendszerben termeltek búzát. (A *mălai* ma kukoricamálét jelent, mert a 18–19. században a kukorica elfoglalta a köles helyét.) A román paraszt közelebb állt a pásztorhoz, mint nyugati társa. A román falvak hálózata sem szilárdulhatott meg úgy, mint Nyugaton. Viszont az ilyen paraszti-pásztori közösségeket nehezebb adóztatni és leigázni, mint azokat, amelyekben a földművelés az elsőbbőség. A mobilabb népesség háború esetén könnyebben tud védettebb vidékre húzódni, olykor sorsára hagyva lakhelyét. Havaselvén 1351 és 1625 között 3220 helyiséget említenek az írásos forrásaink, ezek közül 2045 ma is létezik.⁷⁵

A nyelvtörténet őrzi a pásztoréletformát. A román menni (*a merge*) ige a latin *mergere* (alászáll) egyenes folytatása. Csak a jelentés változott meg, mert amikor a pásztor ment, alászállt a hegyekből. A román síkvidék (*şes*) főnév a latin *sessus*ból (ülés, telek; a latin *sedere* = ülni, megtelepedni) származik. A síkvidék már a megtelepedés helyszíne. Egy gondolat gyötör, foglalkoztat románul szó szerint legel (*mă paşte un gând*), „e kifejezés alapja a juhnyáj, amely tövig rágja le a füvet”. *Cheag* tejtöltő, de ez a szó szerepel olyan kifejezésben, mint „egy társadalom köteléke” vagy „összetartó ereje” (*cheagul unei societăţi*), a franciáknál ez a *cheag* cement, és a szólás is hasonló (*le ciment d'une société*). *Mai la vale* szó szerint lejjebb a völgyben, de

74 Gonța, Alexandru I.: *Satul în Moldova medievală*. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, 56–57, 236.

75 Giurescu, D. C.: i. m. 26.

átvitt értelemben akár egy könyvben néhány sorral lejjebb.⁷⁶ A nyelv így jelzi az utat a pásztortanyától a faluig.

A falu világát kemény hierarchia jellemezte. Ennek jellege biológiai, kemény férfi hegemonia érvényesült, és azon belül a munkamegosztásban játszott szerepe határozta meg az egyes ember helyét. A piramis élén a jó és öreg emberek álltak, majd a derék emberek, a legények és végül a gyermekek csoportja következett. Egyik csoportból az átmenet a másikba beavatási szertartásokkal ment végbe. Az élet rendjét meghatározó szokások éltetésében – tapasztalataik birtokában – az öregek játszották a valóságos és szimbolikus szerepet. A szokásjog szabott határt a falusbíró, a kenéz, a pap hatalmának, vagy éppen azoknak a konfliktusoknak, amelyek az erejük teljében lévő, létfenntartásban és hadakozásban főszerepet játszó csoportok között támadtak. Ez ideális falumodell. A vita arról folyik, hogy milyen mértékben voltak jelen a szolgaparasztkok, mikortól kell feltételeznünk a megjelenésüket. Korábban éles vita folyt arról, hogy a románok kezdetben mind szabad parasztkok voltak, a szolgaságot csak később, a 16. században vezették be. A különböző álláspontok mindig valamit legitimáltak, a szabadparaszti tézis hívei kisbirtokos országot képzeltek el, földreformot, míg a szolgaságot kezdettől fogva valló tézis a nagybirtok létét akarta igazolni. A vita aztán a 20. század elején tudományos jelleget öltött, bár ideologikus töltetét soha sem vesztette el. Végül is valamiféle nyugvópontra jutott annak vizsgálatával, hogy vidékékenként miképpen alakult a társadalmi szerkezet, hol maradtak meg a szabadfalvak, továbbá hol és miként folyt a parasztság lesüllyesztése. Emellett a falvak világában megjelentek a cigányrabszolgák, akik – családostul – egy-egy bojár vagy kolostor tulajdonát alkották.

Tény, a pásztoreletforma több szabadsággal járt, mint a földművelő, a pásztor harcra készebb, mint a földműves. A román falu pasztorális jellegű, az állattartás túlsúlya jellemezte. A régi román falu nem is terv szerint épült ki, házak, háztartások halmaza.⁷⁷ Ez így jobban megfelelt az állattartás követelményeinek. Az állatok pedig mindig jobb hatással vannak az emberekre, mint fordítva. A román paraszt még egyszerre volt pásztor, földműves és katona. Minél nagyobb súlya volt az állattartásnak, más szóval minél erősebb volt a gazdálkodás pasztorális jellege, annál nehezebb volt földesúri függésbe szorítani a parasztkokat. Az állatállomány javát a juhok tették ki. A juh – szólás-mondások szerint – ostoba állat, de a pásztor nem az. És akad

76 Pușcariu, Sextil: *Limba română*. Vol. I. Fundația pentru Literatură și Artă “Regele Carol II”, București, 1940, 163, 359–361.

77 Panaitescu: *Introducere...* Id. kiad. 169.

kivétel, a táltós juh, aki gazdáját bajra figyelmezteti, ha kell. Baj pedig van, a történész és a statisztika is időnként hadilábon állnak egymással szemben.

Számszerű becslésektől célszerű óvakodni. Jellegzetes melléfogásnak bizonyult az, ahogyan az 1475-ös magyar királyi jövedelmek kimutatását többen is értelmezték. A kimutatás az olasz reneszánsz államférfi, Cicco Simonetta feljegyzéseiben maradt fenn, ebben feketén-fehéren az áll, hogy koronázás alkalmával *Valachia* népe minden ház után egy lóval tartozott a magyar királynak, királyi esküvő alkalmával pedig egy ökörrel. Összesen 40 ezer házat tartottak számon, és V. Lászlónak 60 ezer ökröt adtak.⁷⁸ A baj csak az, hogy *Valachia* alatt ebben az esetben Erdélyt értették, az ököradót a székelyek szolgáltatták be – rendszeresen, olykor kemény ellenállás után.⁷⁹ Viszont egy kártyavárral kevesebb, és ne szomorkodjunk, Bergson szerint a kártyavár összeomlása mindig nevetésre ingerel. Így vagyunk a történeti fogalmakkal is. A tributális rendszer képzete viszont még áll a lábán. Ez a rendszer a nyugati barbár kíséret-rendszer változata. Mindkét vajdaságra érvényes. De látnunk kell a különbségeket is.

Iorga hangsúlyozta is, hogy minden különböző a két román ország között, különösen kezdetben, mások a vezető tisztségek, a jogi formák, az oklevelek szláv nyelvezete és mindenekelőtt a hadrendszer.⁸⁰ Mindez az államalapítás eltérő jellegéből, a különböző nyugati és keleti geopolitikai hatások ötvözéséből is fakadt. Mái is vitatott probléma a kenézek sorsának alakulása. A legelfogadhatóbb tézis szerint Moldvában a kenéz kifejezést a magyar kancellária hatására vezették be, és a falusi bírakra alkalmazták. Ezek olyan falusi előljárók lehettek, akik a moldvai államalapítás előtt a tatár főhatalom vagy az északi részeken a halicsi fejedelemség számára biztosították az adók behajtását, aztán az államalapítás után a bojároknak tették meg ezt a szolgálatot, de ahogy a bojári hatalom megszilárdult, és maga a bojár is gazdálkodni kezdett, már nem volt szüksége erre a közvetítő rétegre, így ennek még a neve is eltűnt, helyére a *vătăman* lépett. Havaselvén viszont az államalapítók maguk is kenézek voltak, bár a havaselvi forrásokban akkor jelennek meg, amikor már szabadparasztot vagy csak egy-egy falu urát jelentették. A hatalmat a bojárok szerezték meg, akiknek egy része a kenézekből emelkedett ki, másik délszláv, kun eredetű lehetett, a kenézek jelentősebb része viszont szabadparaszti vagy kisbirtokos nemesi sorba került.⁸¹

78 Cazacu, Matei: *Dracula*. Humanitas, București, 2008, 138.

79 Fügedi Erik: Mátyás király jövedelme 1475-ben. *Századok*, 1982. 4. sz., 484–506.

80 Iorga: *Istoria românilor*. Vol. III. Id. kiad. 222.

81 Stahl, Henri H.: *Controverse de istorie socială românească*. Editura Științifică, București, 1969, 254–274.

Iorga szerint az ősi egyenlőséget megbontó bojári rendszert a Dunától délre fekvő országokból importálták, mert kezdetben a bojár maga is csak harcos szabadparasztként élt.⁸² Ez némileg bűnbakkereső spekuláció. De valóban a havaselvi hatalom közelebb állt az autokráciához, mint a moldvai. Moldvában a nemesség jobban rá tudta szorítani az uralkodót, hogy döntéseibe belevonja őt. A moldvai vajdák közül csak Román vajda használta okleveleiben a *Io* formulát, míg a havaselveiek következetesen. A moldvaiak „Mi” megnevezéssel éltek. A havaselvi adománylevelekben a magas tisztségviselő bojárok tanúk, csak tanúként sorolják fel őket, a moldvaiakban hangsúlyozzák, hogy hitükkel erősítik meg az adományt, és nevük sem bojár, hanem lengyel hatásra pán. A moldvai oklevelekben az adomány a magyar eredetű *uric*. Ez a kifejezés a havaselveiekben ritkán fordul elő, hanem a szláv *ocinǎ* és *ohabǎ* szerepel, ami hasonlóképpen nemzedékekre szóló adómentes birtokot jelent, pontosabban azt, hogy az eladományozott falu, vagy annak egy része mindenféle szolgáltatással csak az adományozott(ak)nak, a családfőnek, a család tagjainak és leszármazottaiknak tartozik. Az viszont közös vonás, hogy az adománybirtokos érdemeit nem sorolják fel, ami még jobban érzékeltette, hogy uralkodói kegyről van szó. És természetes, hogy az uralkodó szolgálatával járt együtt a birtok. És közös vonás az adományleveleket záró átok, amelynek azt kell sújtania, aki az adományt nem tartja tiszteletben. Például egy 1400-ban keletkezett fogarasi adományozó oklevél késői magyar fordításában ez áll: „...ha valaki léssen holtom után vajda az országban és Fogaras vidékén, az én nemzetségeből, avagy máséból, vagy magyarországi nemzetségből való, ha az én adományomat megtartja és oltalmazza, azt az Isten is oltalmazza meg, valaki pedig meg nem oltalmazza és meg nem tartja, azt az Isten is ne oltalmazza meg, hanem Judással és Ariussal az mulhatlan világban, és a zsidókkal legyen annak része, az kikkel azt kiáltattak, hogy a Christusnak vérét mireánk vesszük és a mi maradékunkra”.⁸³

Az egyház kiemelt helyet foglalt el ebben a világban. A pap a fekete és a fehér mágia specialistája is. Hatalmának egyik eszköze a kiátkozás. Az egyházi élet fény és árnyék összjátéka. A 17. század derekán a moldvai katolikusok helyzetét felmérő olasz Bandini püspök mély tisztelettel számolt be azokról a Karácsonykő körüli ortodox szerzetesekről, akik barlangi kunyhókban meghúzódva csak növényeken, gyümölcsökön, mézen, kölespogácsán éltek, miközben télen-nyáron dolgoztak is. Közben „éjjel és nappal a mennyei dolgokról, Krisztus és a szentek életéről elmélkednek”, keveset

82 Iorga: *Istoria românilor*. Vol. III. Id. kiad. 348.

83 Panaitescu-Mioc: i. m. 55.

beszélnek, nem pletykálnak, nem érdeklőnek, mi folyik a világban. De akik megpillantják őket, azokban „csodálatos módon fellobbantják a szeretet hevét” (pietatis ardorem). „Ezek semmit sem tudnak a keleti és a nyugati egyház vitáiról, olyannyira tudatlanok, hogy az igaz egyházat foglalkoztató dolgokkal sem törődnek, hanem egyesek azért választották ezt a szigorú életet, mert a szenteket akarják utánozni, mások bűneikért vezekelni, megint másokat a világi élet viszontagságai rettentettek el.”⁸⁴ Az önfelejtés szerzetesi formája boldog állapot, különösen oly korban, amelyben Európa felekezeti megosztottsága is oly sok veszélyt rejteget.

---

84 Benda: *Moldvai csángó-magyar okmánytár...* Id. kiad. 388–389.